

Darko Polšek:

Sloboda govora pod znakom pitanja?

Tko je mogao pomisliti da će se početkom 21. stoljeća jedno od temeljnih demokratskih i ljudskih prava, pravo na slobodu izražavanja doći pod znak pitanja? Jesmo li mogli naslutiti da će to temeljno ljudsko pravo upravo u demokratskim društvima postati gotovo najzagonetnije, i da će se upravo u njima, nakon dugog vremena kada to pravo štitilo riječima i životima, sloboda izražavanja ponovno početi prosuđivati prema utilitarnim kriterijima, prema nahodanju pojedinih sudova ili čak prema "zakonu gomile"?

Slučajevi: mali i veliki

Početkom ožujka gradonačelnik Londona Ken Livingstone u jednoj je polemici novinara London Evening Standarda nazvao "čuvarem koncentracijskog logora". Sud ga je suspendirao s funkcije na mjesec dana, a Livingstoneov argument "da se pri tome koristio pravom na slobodu izražavanja" nazvao je ciničnim.¹ Zbog pjesme "FranSse – j... Francusku", pred mjesec dana osuđen je rapper Monsieur M. odnosno Richard Makela. Taj je slučaj samo posljednji u nizu osuda protiv francuskih rappera za povredu javnog morala. Slične su se pjesme skladale i nekoć,² ali francuskoj javnosti pred dvadesetak godina nije padalo na pamet da se sudski goni sloboda glazbenog izražavanja. U našoj javnosti, premda mnogo benigniji, pojavio se slučaj Matvejević. Nazvati osobu "Talibanom" (učenikom vjere) bilo je dovoljno za uvjetnu osudu od godinu dana zatvora. Naša je javnost opravdanost odluke suda i primjerenost kazne prosuđivala po tome je li naš pisac inače moralna osoba ili pak kako se ponašao u ratu. U Turskoj, optužba na račun Orhana Pamuka koji se usudio reći da je njegova domovina počinila genocid nad Armencima, bila je politički skinuta s dnevnog reda. A slučaj britanskog povjesničara Davida Irvinga (73), koji je nedavno zbog poricanja Holokausta u Austriji osuđen na tri godine zatvora, izazvao je brojne polemike u svjetskoj javnosti koje se vode i danas.

Mnogi će se čitatelji složiti da je riječ o vrlo raznorodnim "prekršajima". U nekim su slučajevima "povrijeđeni" pojedinci, a u drugima manjine, cijele zajednice ili narodi. Pa ipak, svi navedeni slučajevi imaju jednu zajedničku osobinu: u svim slučajevima sudske su optužbe pokazale da je i u demokratskim državama pravo na slobodu izražavanja stoji na prilično klimavim nogama. Nešto je očito krenulo vrlo pogrešnim putem kada pisci, znanstvenici i političari svoje polemike tonove počinju rješavati sudskim putem. Kuda su nestale one poznate Voltaireove riječi: "Gospodine, gadi mi se to što pričate, ali do smrti ću se boriti da zaštitim vaše pravo da to i kažete." Ako je i povijesna istina predmet parničnih postupaka, vrlo je moguće da će ubrzo i izvoru slobode u demokraciji, onoj prvoj ustavnoj odredbi svake demokratske države - slobodi izražavanja i garancijama različitosti i raznolikosti, ubrzo doći kraj. Premda su i ishodi spomenutih parnica različiti, nema nikakve sumnje (čak i kada je riječ o sudskim odlukama koje se donose "u ime naroda") da u demokratskome svijetu postajemo svjedoci sve jasnijih obrisa granica slobode govora i sve intenzivnije proizvoljnosti sudova ili pak tiranije većine. Proizvoljnost kojom suci donose zatvorske kazne za navodne "uvrede" koje drugima nanose "duševne boli" jedan je od glavnih znakova postupnog derogiranja osnovnih ustavnih načela. Ta činjenica postaje toliko očita i bolna, da se političari (kao što je to bilo u slučaju Matvejević, ali i u ostalima) po mom sudu posve ispravno i opravdano moraju "privatno" izjasniti protiv takvih odluka kako se ne bi tumačile kao stav neke službene politike.

Čini se da smo u tim valovima "uvrijeđenosti" zaboravili možda "najsvetije" pismo demokracije, riječi Johna Stuarta Milla (iz spisa *O slobodi*):

---

¹ Chris Tryhorn. 2006. "Livingstone 'cynical' to claim freedom of expression", *The Guardian*, February 23, 2006

² Primjerice pjesma iz 1985. "Les Beruriers Noirs", Renauda, Ferrea i Brassensa vrlo je sličnih tonova. Vidi tekst pjesme na <http://www.freemuse.org/sw11732.asp>

Prava oblast ljudske slobode obuhvaća prvo unutrašnju oblast svijesti, slobodu savjesti u najširem smislu, slobodu misli i osjećaja... To načelo slobode zahtijeva slobodu ukusa i težnji, planiranja našeg života tako da odgovara našem karakteru, da radimo ono što želimo bez obzira na moguće posljedice za nas, a da nas naši bližnji ne sprečavaju ako im time što činimo ne nanosimo štetu, čak i ako misle da je naše ponašanje budalasto, izopačeno i nepravilno... Nijedno društvo u kojem se ove slobode ne poštuju nije slobodno, bez obzira na oblik vladavine; i nijedno nije potpuno slobodno u kojem one nisu apsolutne i bezuvjetne. Jedina sloboda koja zaslužuje to ime je sloboda da tražimo svoje dobro na svoj način, ako to ne pokušavamo drugima uskratiti ili ih spriječiti u naporima da to postignu. Čovječanstvo dobiva više ako svatko pušta druge da žive kako se njima čini da je dobro, nego ako se pojedinac prisili da živi onako kako se ostalima čini da je dobro.

Jasno je da nas mnogi tuđi postupci i brojne riječi drugih vrijeđaju. Ali očito je da nekoć "samoevidentne istine" o pravima pojedinaca, pretvorene u Ustave i zakone, više uopće nisu samoevidentne. Ljudima više očito nije jasno da mi različitost mišljenja moramo "podnositi", kako gušenjem njihove slobode (ako ne ugrožavaju našu slobodu) ne bismo ugušili i svoju.

Zbunjenost intelektualaca

Čak su i mnogi liberalni intelektualci zbunjeni navalom privatnih sudskih parnica i javnih skandala (primjerice povodom objavljivanja "uvredljivih karikatura" muslimanskog mesije). Primjerice, britanski dramatičar Tom Stoppard, na pitanje je li pravo na slobodu govora samoevidentno, u jednom nedavno objavljenom tekstu odgovara niječno: "Sloboda govora kao samostalno "pravo" je utvara... Sloboda govora nije apsolutna, dana, ona ima više veze s pravilima negoli s pravom. Privlačnost Voltaireovskoga slogana upravo je u tome što je on dobrovoljan, stvar njegova izbora. Voltaire svojem protivniku nije priznavao posjedovanje nekog prava kao aduta, već mu ga je svojevoljno dodijelio... Mislim da "ljudsko pravo" na slobodu govora nije dobar početak. Ono nije apsolutno da bi se moglo zahtijevati za sve i svakakve stavove. Ono će prevagnuti onda kada to pravo nekome pružimo."³

I najpoznatiji svjetski filozofi prava pružaju vrlo mutnu sliku utemeljenosti slobode govora kao ljudskog prava. U novom broju časopisa *The New York Review of Books*, poznati američki filozof prava, Ronald Dworkin započinje svoj članak⁴ sljedećim riječima: "Kada sve uzmemo u obzir, britanski tisak i većina američkog tiska bili su u pravu što nisu objavili danske karikature protiv kojih su divlje i destruktivno protestirali milijuni pobjesnjelih muslimana u svijetu. Objavljivanje tih karikatura najvjerojatnije bi značilo još mnogo ubijenih i još više uništene imovine (a to se još uvijek može dogoditi). Objavljivanje bi mnogim britanskim i američkim muslimanima prouzročilo veliku bol, jer bi im tada drugi muslimani mogli reći da je takvo publiciranje znak prezira prema njihovoj religiji. I premda bi takva percepcija u većini slučajeva bila neopravdana i netočna, ta bi bol ipak bila autentična. Istina, čitatelji koji su pratili priču možda su sami poželjeli prosuditi utjecaj, humor ili uvredljivost tih karikatura... ali javnost nema pravo čitati ili vidjeti što god hoće bez obzira na troškove."

Vrlo je netipično za Dworkina da u oba slučaja (i u slučaju opravdanja cenzure, i u krajnje liberalnom zalaganju za slobodu govora) argumentira pomoću konteksta, "u ime nekih drugih ciljeva" (manje mrtvih - više multikulturalizma) tj. utilitarno. ("Čini se da je neobjavljivanje pobjeda fanatika i autoriteta koji su zapalili te divlje proteste, te bi stoga neobjavljivanje takvih oblika izražavanja moglo inicirati sličnu taktiku u budućnosti.") Ali u demokraciji pitanje slobode govora nikada ne smije postati pitanje "konteksta" ili nekih drugih, viših ciljeva. Jer, čim na drugu stranu vage stavimo neke druge, "više ciljeve",

³ Stoppard, Tom. 2006. "Playing the trump card", *Index on Censorship*, veljača 2006.

<http://www.indexonline.org/en/news/articles/2006/1/international-playing-the-trump-card.shtml>

⁴ Dworkin, Ronald. 2006. "Right to Ridicule", *New York Review of Books*, March 29, 2006.

izgubit ćemo temelje demokracije. I zato prijedlog Britanske vlade da se kriminalnim djelom proglasi sve što bi moglo "biti agresivno ili uvredljivo" za neku religijsku grupu, također treba smatrati pogrešnim utegom na vagi demokracije.

Isto tako, za razliku od Stoppardova stava, nema ništa loše u tome da se sloboda govora posve dogmatski prihvati kao ljudsko pravo, kao cijena ili aksiom demokracije. (Nisu li ljudska prava u zapadnoj civilizaciji upravo to: dogme i ciljevi demokracije?) Dworkin točno primjećuje da muslimani posve opravdano primjećuju kako su europski zakoni o slobodi govora licemjerni - u slučaju poricanja Holokausta zakoni određuju izricanje visokih zatvorskih kazni, ali isto ne vrijedi u slučaju poricanja muslimanskih vrijednosti, i ispravno nastavlja: "Ali lijek za to nije da demokratski legitimitet još više proširimo (tj. da još više ograničimo slobodu govora, i da zabranimo vrijeđanje muslimanske i drugih religija, op. DP.), već... da odbacimo zakone o poricanju Holokausta i slične zakone po cijeloj Europi... Ako želimo da zakon zaštiti slobodno izricanje religije na drukčije načine ne smijemo napraviti iznimku za vrijeđanje religije... Religija se mora pokoriti načelima demokracije a ne obrnuto... Ničija religijska uvjerenja ne mogu nadvladati slobodu koja omogućuje demokraciju."

Nasilje kao sredstvo izražavanja slobode govora

Sličan sud iznio je i britanski povjesničar Timothy Garton Ash u nedavno objavljenom članku "Moramo zaustaviti nadolazeću tiraniju grupnog veta"⁵. Ash započinje svoj članak opisom sukoba na ulicama Oxforda između Animal Liberation Fronta (organizacije za koju se sumnja da je upletena i u zagrebačke napade na krznarije) i udruženja studenata "U ime znanosti", te nastavlja: "U igri je mnogo više od iskorištavanja životinja kako bi se sačuvali ljudski životi... Riječ je o novoj bitki za slobodu koja se odvija na mnogim mjestima i u raznim oblicima... Ovih dana glavna opasnost za slobodu mišljenja, izražavanja i udruživanja ne dolazi od totalitarnih ideoloških nad-država koje su Georgea Orwella inspirirale da napiše 1984. Nova opasnost ima oblik nadolazeće tiranije grupnog veta." Uspoređujući kampanje zaštitnika životinja s muslimanskim reakcijama na objavljivanje karikatura Muhameda, Ash nastavlja: "U oba slučaja jedna nam posebna grupa pojedinaca kaže: "Mi o tim temama imamo tako jako mišljenje, da ćemo učiniti sve da to spriječimo. Mi ne priznajemo nikakva moralna ograničenja. Ciljevi opravdavaju sredstva. Nastavite li kao što ste krenuli, morat ćete se početi bojati za svoj život."

Postoji li pravo da ne budemo uvrijeđeni?

Doista, problem slobode govora kao ljudskog prava možda se najbolje može izraziti na sljedeći način: postoji li u demokraciji pravo da nas tuđi stavovi ne vrijeđaju? Moj odgovor je emfatično "ne". Evo kako takav sud izriče Dworkin: "U demokraciji nitko, ma kako moćan ili nemoćan, nema pravo na to da ga nitko ne vrijeđa ili kleveće. To je načelo posebno važno u zemljama koje žele postići rasno ili etničko poštenje. Ako slabe ili nepopularne manjine žele biti zaštićene od ekonomske ili pravne diskriminacije, onda one moraju biti spremne tolerirati uvrede ili sprdnju protivnika takvih antidiskriminacijskih zaštita; samo zajednica koja dopušta uvredu kao dio javne rasprave može legitimno prihvatiti antidiskriminacijske zakone." To naravno pretpostavlja da u takvome društvu postoje vrlo jaki zaštitni mehanizmi protiv diskriminacije ili govora mržnje koji vodi k nasilju, primjerice obrazovanje ili socijalni otpor prema takvom izražavanju. Stoga bismo mogli reći da je govor mržnje već po sebi znak nezrele demokracije.

Ali u privatnim sporovima, i u slučajevima argumentiranja "ad baculum" (poput onoga: "Ne valja ti strofa, kara mene Stipan, a ja njemu kličem – Stipan ti si klippan") ograničenje slobode govora, ili njegovo sudsko sankcioniranje može dovesti do posve suprotne posljedice. Kako kaže Karl Popper, ljudi pribjegavaju nasilju kada ne postoji forum za javnu raspravu, kada se o argumentima više ne može raspravljati. U

---

⁵ Ash, Timothy Garton. 2006. "We must stand up to creeping tyranny of the group veto", *The Guardian*, March 2, 2006.

takvim situacijama, u zrelih demokracijama, upravo ograničenje slobode govora i poricanje slobode govora kao ljudskoga prava može dovesti do sve veće radikalizacije. I zato pribjegavanje sudovima kao forumima na kojima se rješava pitanje "poniženosti i uvrijeđenosti", a pogotovo kada sudovi olako donose kazne za tuđe duševne patnje zbog nanesenih uvreda, nije najbolje niti demokratsko rješenje.

Međutim, čini se da smo i u demokraciji krenuli skliskim terenom zabrana i kazni za korištenje slobode govora. U tim uvjetima, kako piše Dworkin, "postoji stvarna opasnost da se odluke britanskog i američkog tiska o neobjavlivanju (antimuslimanskih karikatura), premda mudre, pogrešno shvate kao podrška vrlo proširenom stavu da sloboda govora ima granice, ili da slobodu govora moramo dovesti u ravnotežu s vrlinama "multikulturalizma". Tada bismo gotovo opravdali odluku Blairove vlade koja je predložila da se kriminalizira publiciranje bilo kakvih "zlorabotreb ili uvreda" prema nekoj religioznoj skupini." Takvo postupanje, točno piše Dworkin, bitno bi ograničilo demokratsku slobodu govora, ali još je bitnije sljedeće: takvo ograničenje slobode govora bit će znak pobjede nedemokratskih snaga, ljudi koji uopće nisu naučili da je cilj demokracije upravo toleriranje posve suprotnih mišljenja. Mi ćemo šutjeti, a "teroristi će pobijediti". Upravo je to zakon gomile.